

ТВОРЧИСТЬ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ В РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИТИКИ 20-х рр. ХХ ст.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 18

УДК 821.161

Валентина Барчан. Творчість Тодося Осьмачки в рецепції української критики 20-х рр. ХХ ст. – 11 стор.; кількість джерел – 27, мова українська.

Анотація: У статті розглядаються критичні праці 20-х років ХХ ст. про творчість Т. Осьмачки.

Ключові слова: критика, стаття, рецензія, огляд, оцінка.

Resume: The critical works of the 20-ies of the century are considered in the article on T. Os'machkas literari activity.

Key words: critics, article, summary, review, estimation.

Сучасники сприймали Т. Осьмачку як поетку неординарну: у поведінці, в судженнях, у світосприйнятті, в художньому стилі. Різні в оцінках критики сходилися в одному – Осьмачка – митець самобутній, ні на кого не подібний, складний... геніальний... і важкий для сприйняття. Не випадково Ю. Шерех, знаючи відгуки про поета як в Україні, так і в еміграції, у 1957 році зазначав: „Осьмачка не має критики, що бодай розуміла б рівень (розрядка Шереха) його творчості” [26, 276].

Цілком сприймаючи вищенаведену думку Ю. Шереха, скажемо, що, як не парадоксально, але з критикою Осьмачки, можливо, і поталанило. Можна припустити, що б могло статися з митцем, якби в Україні у 20–30-і рр. його визнали геніальним, а не психічно хворим. Пізніше дійсно авторитетні літературознавці – перш за все В. Барка, Ю. Шерех, Ю. Лавріненко – належним чином оцінили Осьмачку, знайшли відповідне йому місце в літературному процесі, підкреслили геніальність його таланту. Тож не дивно, що до митців такого рівня суспільне визнання приходить, як правило, після смерті.

Феномен Осьмачки підкреслювали його сучасники, зокрема, Ю. Лавріненко у статтях „Неподоланий поет (До промовчаної книги Теодосія Осьмачки „Із-під світу”)”, „Література межової ситуації” та ін., [14, 13]. У 1956 році дослідник сформулював феномен Осьмачки як неподоланність, назвавши митця „неподоланим поетом”. У статті під такою назвою, що була відгуком на вихід останньої збірки поета – „Із-під світу”, зазначено, що Осьмачка-поет – єдиний у тогочасній українській поезії, „що вийшов із минулих катастрофальних десятиліть не тільки живий фізично, а й неподоланий як поет”, на відміну від інших поетів „дома й на еміграції”, і не втратив силу сказати далі нове поетичне слово [14]. Він скористався необмеженим правом екзистенційного вибору – «свідомо вибрав дім божевільних, абсолютну душевну самотність, яку міг дати лише той дім, узятий собі за маску», почав „нерівний поєдинок поета з його епохою” [14]. Автор називає Осьмачку сильним поетом і сильною людиною,

велетнем, „що вгруз ногами у свою землю аж до її гранітової магми” [14]. Він, на його думку, „один у нас, що не втік жалюгідно з пекла і не згорів у ньому зовсім”, „один у нас, що показав українську трагедію як трагедію світу”, він один, „якщо взагалі це в силах одної смертної людини, то поки що, за всіх каже і боліє у нашій поезії...” [14].

На підставі творів, зібраних в останній збірці Осьмачки, Ю. Лавріненко робить узагальнюючий висновок про поета: це „людина протилежних полюсів: повний ненависти – він мріє про любов; бездомний – він любить омісцєвлення; на одній долоні його поетичної строфи надзвичайно натурально вміщаються поруч космос і ковшина як рівнозначні явища; поет граничного відчаю – він навіть у очах мертвого героя своєї поеми побачив „дику іскорку надії” і творить образ сльози, що перетворює і освітлює темний космос... Ця надлюдська вмісткість душі при сприятливій обставині може створити велике мистецьке чудо” [14].

Автор статті, виділяючи неповторні ознаки Осьмаччиної творчості, не зважається сказати про його геніальність, вважаючи це „данайським дарунком” поетові. Та доля не подарувала Осьмачці більш сприятливих обставин, ніж ті, в яких він перебував.

Т. Осьмачка потрапив у когорту геніальних митців, будучи автором лише першої збірки „Круча” (1922). „Хай собі він буде геній, а не я...” – записував Тичина у щоденнику від 25 травня 1922 року [24, 42].

Геніальність таланту Т. Осьмачки відзначила й Докія Гуменна в тому ж таки 1922 році, почувши виступ поета на літературному зібранні в бібліотеці Академії наук [1, 153].

С. Єфремов сприйняв ще рукописні вірші Осьмачки як „давно жданий сюрприз” для нашого слова, як „несподівану для українців духовну пайку...” [19].

Як бачимо, з'ява Осьмачки-поета відразу була сприйнята в культурних колах України як феномен. Критика та літературознавство як в Україні, так і за рубежем докладали зусиль для його трактування на засадах як об'єктивно наукового, так і вульгарно-соціологічного підходів, на прин-

ципах і об'єктивних, і суб'єктивних оцінок. Літературно-критична думка 20-30-х років ХХ століття стосовно творчості Т.Осьмачки має свої особливості, зумовлені ідейно-політичними чинниками. З одного боку, це одноставне визнання поезії Осьмачки як феномена, з іншого, – усвідомлення її „неприпасованості” до принципів державної політики, до нової пролетарської літератури.

Перша збірка Т.Осьмачки „Круча” була відзначена критиками як досить помітне і геніальне явище в тогочасному літературному процесі. Так, зокрема, зазначав М.Зеров в огляді „Українська література в 1922 році” [8, 348]. Не обійшов увагою М.Зеров поезію Осьмачки і в огляді літератури за 1923 рік. Не вдаючись до детального аналізу, він відзначив Осьмаччину „гігантомахію” з велетенськими образами та шукання автором способу замкнути їх у рамках поеми [9, 360].

Відкрив талант Осьмачки-поета С.Єфремов. У „Щоденниках” учений відзначав, що, працюючи над останнім розділом „Історії українського письменства”, що охоплював 1918-1923 рр., серед численного поетичного хаосу він помітив „...цікаві постаті, перед якими є майбутнє, якщо не спантеличаться в сучасній хамській атмосфері” [7, 37]. Серед „групи поетів, причетних до символізму”, дослідник виділив наймолодшого з них – Т.Осьмачку, поезія якого привертала увагу самотністю змісту, форми. „Біблійної простоти дух”, „нерозгадана глибіння образів”, „блискуча народна мова”, „епічний стиль дум”, „грандіозно-космічні” і разом „надзвичайно прості і не штучні” образи, „грандіозна сила фантазії”, закоріненість в органічно національний ґрунт [6, 374-375] – ці ознаки поетичного стилю Осьмачки відзначив С.Єфремов в „Історії українського письменства” (1924).

Самотність поетичного таланту Т.Осьмачки, що проступала вже в першій книжці, відзначили й інші критики. Зокрема, Я.Савченко зазначав, що автор збірки „Круча” „одразу став на власний шлях не зазнавши впливу попередніх чи сучасних поетів” [21, 131].

Ю.Полетика звернув увагу на властиве поетові „класичне розуміння слова та манери образної композиції, осягнення таємниці ліричного мелосу” [20, 250]. Творча неповторність Осьмачки, на його думку, проявлялася у мові, мелодиці, структурі творів. Разом із тим критик зазначив, що поетична образність Осьмачки з її космізмом, „гігантомахією”, нерозгаданістю створювали враження „надмірної важкості матеріалу”.

О.Дорошкевич, автор „Підручника історії української літератури” (1924), як і С.Єфремов, зарахував Т.Осьмачку до поетів „символістичної школи”. Дослідник вказав також на те, що символіка та метрика поета бере свою силу „в народно-поетичній традиції, в селянському світогляді”. Однак автор „Підручника...”, на відміну від С.Єфремова, вважав, що Осьмачка ні в першій, ні

в другій збірках „не виявив цілком своїх поетичних здібностей, перебуваючи в стані шукання, поетичного самоусвідомлення” [5, 284]. Він відзначив „складну алегоричну форму” поезій, яка „позбавляє поезії інтимності, емоційної сугестивності”, для нього образи в Осьмачки „здебільша... холодні, чужі сучасній людині, позбавлені емоційної наповненості”. За безладним накопиченням образів, на думку Дорошкевича, не можна відчутти ідейного стрижня поезій. Але якщо С.Єфремов помічає за грандіозно-космічними образами прагнення митця розгадати нерозгадане у бутті всесвіту, то О.Дорошкевич, вважає, що він не відчув „великого й творчого, що несе з собою революція. Осьмачка, – твердить Дорошкевич, – поет того шару української селянської інтелігенції, що його збудила до життя соціальна революція, але який ще не встиг ідеологічно приєднатися до індустріального міста” [5, 284].

Самотність поета у певній мірі дезорієнтувала деяких критиків у визначенні стильової приналежності Осьмачки. Так, автори „Літературної хрестоматії. За 25 літ” (1926) А.Лебідь та М.Рильський сприймали стиль поета як шукання, що, відповідно, не давало їм можливості „говорити за нього як за виразну, сталу літературну постать” [15, 343].

М.Доленго у „Нотатках про нашу лірику”, говорячи про наявність різних поетичних „шкіл” у тогочасній українській поезії, вкладає Т.Осьмачку, як і М.Бажана та Є.Плужника, в „рямці власного поетичного „я” [3, 24]. Разом із тим критик зазначає, що поета зв'язують із „сьогоднішнім романтизмом” архаїчні мотиви, однак „орнаментальність слова Осьмачки відсторонює його від романтизму”. М.Доленго твердить, що Осьмачка „не може подолати „чистої” – а тому й порожньої форми” [3, 28]. Як бачимо, однозначної думки про приналежність Осьмачки до символістів у дослідників не було.

Про те, що поезія Т.Осьмачки була явищем особливим і непростим, свідчить пасивність критики, вона спромоглася лише на дві рецензії на збірку „Круча”.

Кілька рецензій [23, 21] стали відгуком критики на вихід другої збірки „Скитські вогні” (1925). Поезія Осьмачки стала предметом ряду літературних оглядів (М.Зеров, Б.Якубський, М.Доленго, Б.Коваленко, Ф.Якубовський), що свідчить про увагу критиків до неї. Одні з них відзначали, що в другій збірці Осьмачка продовжив традиції попередньої [13], інші ж, як, наприклад Я.Савченко, вважали її етапом самотнього поетового розвитку, побачили у ній „внутрішню силу і дужі імпульси до творчості” [21, 131], Б.Коваленко, навпаки, вважав її слабенькою з технічного боку [11]. Відхід від сучасності, „сільську ідеологію, якусь невиразну, недиференційовану” і разом з тим „сильну націоналістичну сві-

домість”, що затемнює класове самовідчуття поета, відзначив В.Коряк [22, 13].

Я.Савченко ззначав, що символізм як світовідчуження має місце в поетовій вдачі. Разом із тим він помітив у творчості Осьмачки й ознаки поета-романтика, хоча, за спостереженням критика, „та романтика трохи незвичайна й дивна... чужа й холодна”. У ній не почуєш „боротьби, змагань, пульсу нашої епохи”, її джерело – природа, народнопоетична творчість. Головною рисою Осьмаччиної романтики Савченко вважає „величезну патетику й надмірний гіперболізм”, ... вона „яксь „кривава”, трохи містична, страшно напружена й безрадісна” [21; 131, 132].

Відзначив критик і таку особливість художнього мислення поета, як незвична емоційна наповненість – далека від мажору революційної поезії – туга, яка по-особливому звучить в образах природи. Він підкреслив експресію пейзажних картин, яка досягається велетенськими картинами явищ природи, „роздмуханим космізмом”. Такі образи, на думку Я.Савченка, не мали естетичного впливу на читача. Критик закидає Осьмачці демонізм у романтизації природи, нагромадженість образів, ритмічну неорганізованість, розхитаність окремих віршів, порушення рим.

Своєрідність і неповторність Осьмаччиної поезії підкреслював Ф.Якубовський. У статті „Київські українські поети” він характеризує Є.Плужника, Д.Фальківського, П.Филиповича, М.Рильського, Б.Тенету, Г.Косяченка, В.Ярошенка, Дм. Тася, О.Влизька та ін., творчість яких, на думку критика, відбивала загальноукраїнські явища. Т.Осьмачка, як вважав критик, займав серед цих поетів „своєрідне, досить замкнене місце. Він гостро різниться від неокласиків своїм нахилом до дуже широких потужних образів, що володіють поетом над усе, що важать для нього більше, ніж плекання слова, ніж те, що... становить історичне завдання нашої молоді поезії, ніж повернення слову його соціально-організаційної функції” [27, 123].

Якщо після виходу збірок „Круча” та „Скитські вогні” критика першої половини 20-х років відзначалася певною стриманістю в оцінках і судженнях, приглядалася, „примірювалася” до Осьмачки, то наступна збірка „Клекіт” (1929) була сприйнята у повному ідеологічному всеозброєнні. Це й не дивно, адже навіть близькі по духу сучасники поета все ще важко сприймали його, а то й не розуміли, не могли повірити у його моторошні передбачення. У цьому, зокрема, зізнавався Г.Костюк, який, будучи студентом Київського ІНО, виступив з рецензією на збірку Осьмачки. „Клекіт” вразив Г.Костюка трагічними мотивами й апокаліптичними образами, страхітливими картинами, несамовитими видіннями українського села. Несприйнятною для критика була й форма Осьмаччиних віршів. „Його синтакса, ба, навіть поетичні ритміка й рима, – згадує Г.Костюк. –

мене, тодішнього студента, якось неприємно збентежили. По-перше, поетична техніка його мені видалася недопрацьованою, хаотичною й спрощеною... Та навіть естетично збірка „Клекіт”, після „Ранньої осені” Є.Плужника, мені видалася недосконалою, хаотичною...” [12, 385-386].

Ю.Меженко зовсім по-іншому сприйняв поезію Т.Осьмачки. Для нього збірка „Клекіт” – це голос орла, що звучить до нас з-під хмарних високостей. Це голос напружений і дикий” [17].

Якщо рецензія Г.Костюка, за його словами, „не була нищівною, але в цілому негативною”, то інші критики, підміняючи літературні оцінки ідейно-політичними, давали всі підстави тодішній системі знищити Осьмачку.

Так, В.Чапля, рецензуючи збірку Г.Косяченка „Шторм” (1929), проводить паралелі між її автором та Осьмачкою. Відзначивши спільність обох „селянських” поетів в окремих „тематичних уподобаннях”, рецензент вказує на їх ідейно-тематичну розбіжність, даючи „вичерпну” характеристику Осьмачці: „Ідейне обличчя Т.Осьмачки соціальною суттю своєю – куркульське, орієнтування в сучасних процесах на радянському селі його так само реакційне – підкреслено й огульно-негативне ставлення у нього й до радянського міста” [25, 214].

М.Доленго в „Огляді поезій по журналах” за травень-вересень 1929 року, заперечуючи „специфічний селянський чи то революційно-селянський стиль” у журналі „Плуг”, в поезії його все ж таки виділяє і представником його вважає саме Осьмачку: „В українській поезії „селянський стиль” розвиває Т.Осьмачка, а в руській був розвинув Н.Клюєв – в обох випадках на базі суто куркульської психології, – як художнє її завершення” [4, 81].

Цей же критик у статті „З-під влади традицій” (1929), аналізуючи лірику М.Рильського, ніби мимохіть робить закид видавництву письменників „Маса” за видання „збірки реакційних і соціально, і художньо поезій Т.Осьмачки, що справді можуть, при нагоді, отруїти свідомість” [2, 32]. Закінчуючи статтю про Рильського, Доленго знову згадує Т.Осьмачку, який серед київських „попутників” під час диференціації літературних сил „особливо яскраво” відійшов праворуч.

Впливовим і активним засобом формування громадської думки були діалоги у формі відкритих листів. Саме такий лист Т.Масенка до О.Кундзіча вміщений у „Літературному Ярмарку” за 1929 р. Вивіряючи „Клекіт” „ритмами та образами околишнього”, піснями свого дня, Т.Масенко твердив, що книга Осьмачки – несучасна: „... в цього поета про трактор у поезіях немає й натяку” [16, 238].

Відзначивши як позитивне в Осьмачки його „певний хист давати образи села, образи його... постійних форм, та ще з більшим хистом – образи тієї сторони села, яку один автор може відчува-

ти...”, Масенко вказує на важкий настрій збірки, який асоціюється в нього з „росами камінними”, що бризнули на нашу»ниву радощів і праці” [16, 239].

Масенко відкрито висловлює своє обурення віршем „Голота” і всією книжкою, вважає, що у віршах „Деспотам”, „Пам’яті Франка” Осьмачка – поет „не лише реакційний, з дрібнобуржуазним світоглядом, але й одвертий куркульський підголосок, активний ворог ідеї спілки міста й села” [16, 242]. Т. Осьмачка, на думку Масенка, – поет із „селянською обмеженістю”, „з короткозорістю людини, що назавжди загрузла в минулому...”, у його поезії критик бачить „характерний суто занепадницький лексикон”.

Від окремих негативних штрихів Масенко переходить до остаточних присудів поета і його творчості. Критик називає Осьмачку „більш ніж занепадником”, бо „всі його майже поезії з глибоко-соціальним настроєм, з помилковим – чи, може, ворожим пролетарській справі розумінням соціальних шарів, з настроями, що перейняті реакційною, соціально невірною філософією, якщо взагалі можна назвати філософією жакливу селянську короткозорість” [16; 245-246]. Із цих позицій Масенко характеризує й поему Осьмачки „Міщани”.

У різкому, викривально-звинувачувальному тоні написана й стаття В.Ковалевського „Покривджена земля”, в якій критик дає огляд усіх трьох збірок поета. Відзначивши „велетенський розмах образів”, своєрідність емоційного забарвлення, зумовленого чорним та червоним кольорами, з’ясувавши генезу поетового суму й „одчаю” – „ту землю того ідола (й поетового й прошаркового) скривджено, звалтовано”, В. Ковалевський досить вірно розкриває Осьмаччину алегорію, символіку образів, ідейний зміст, мотиви віршів. Відповідно до цього звучать і його висновки, що Осьмачка, може, й несвідомо „грає на чужу дуд-

ку”, що за його поезіями проглядається факт „вільного чи невільного оспівування самостійництва і свідомого чи несвідомого паплюження більшовиків”, що „шкідливість віршів полягає в тоні віршів, у картинах руйнації й спустошення, у розпачі, оскільки цей розпач, цей тон соціально не вмотивовані. – Правдивіше, вони вмотивовані приналежністю автора до націоналістичного прошару села, приналежністю, може, лише духовно, але досить яскраво виявленою” [10, 55].

Називаючи Осьмачку селянським поетом, Ковалевський навішує поетові небезпечні ярлики, виносить різкі присуди: „Ми кваліфікуємо Осьмачку як підкуркульника, поета, що не може примирити себе з радянською дійсністю” [10, 56]. І далі він звинувачує Осьмачку-індивідуаліста в оспівуванні анархізму куркулів-націоналістів. Зачепивши побіжно поему „Міщани”, кваліфікує поетику Осьмачки як „оригінальну й безграмотну, безпорадну своїми шуканнями”, зазначає, що „персонажі поеми не живі, не виразні, що типового сучасного міщанина між ними нема, як нема в поемі й докладної характеристики сучасного міщанина взагалі” [10, 57].

З усієї характеристики Ковалевського випливає однозначний висновок: „Осьмаччин світогляд чужий нам... він (світогляд. – В.Б.) пасеїстичний, спрямований на пасивний, але невпинний опір нашій, радянській дійсності” [10, 57].

Після такої „голобельної” критики, базованої на засадах вульгарного соціологізму, Осьмачка, видавши у 1930 році переклад Шекспірового „Макбета”, не міг розраховувати на лояльність влади. У зв’язку з тотальним переслідуванням та знищенням української інтелігенції ніхто з критиків не міг уже подати правдивого голосу на захист Осьмачки. У його житті настав період нещадного цькування, арештів, випробувань та пошуку засобів самозбереження: спроби перейти кордон, симуляція божевілля, переховування в рідному селі.

Література

1. Гуменна Д. Дар Евтодеї. Іспит пам’яті. – Кн. 1; 2. – К.: Дніпро, 2004. – 516 с.
2. Доленго М. З-під влади традицій // Критика. – 1929. – №5. – С. 25-45.
3. Доленго М. Нотатки про нашу літературу // Критика. – 1928. – № 9. – С. 22-35.
4. Доленго М. Огляд поезій по журналах (травень-вересень) // Критика. – 1929. – № 12. – С. 75-92.
5. Дорошкевич О. Підручник історії української літератури. – К.: Книгоспілка, 1924. – С. 312-313.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. –
7. Єфремов С. Щоденники, 1923-1929. – К.: ЗАТ „Газети „РАДА”, 1997. – 848 с.
8. Зеров М. Українська література в 1922 році / Зеров М. Українське письменство. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – С. 345-349.
9. Зеров М. Українська література в 1923 році / Зеров М. Українське письменство. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – С. 353-362.
10. Ковалевський В. Покривджена земля // Нова Генерація. – 1929. – № 11. – С. 53-58.
11. Коваленко Б. Про побут в сучасній українській літературі // Пролетарська правда. – 1926. – 21 березня.

12. Костюк Г. Тодось Осьмачка здалека і зблизька (спостереження, зустрічі й діалоги) // Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади.– Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton-Toronto, 1998. – Кн. 2. – С.383–447.
13. Лавріненко Ю. Література межової ситуації // Зустрічі. – 1990. – № 1-2. – С. 178–188.
14. Лавріненко Ю. Неподоланий поет // Лавріненко Ю. Зруб і парости. – Сучасність, 1971. – С. 113-116.
15. Лебідь А., Рильський М. За 25 літ. Літературна хрестоматія. – К.: Видавниче т-во „Час”. – 1926.
16. Лист Т.Масенка до О.Кундзіча // Літературний Ярмарок. – Харків: ДВУ, 1929. – Кн. 10. – С. 236 – 246.
17. Меженко Ю. Т.Осьмачка. Клекіт // Життя й революція. – 1929. – № 4.
18. Неподоланий поет (До промовчаної книги Теодосія Осьмачки „Із-під світу”) // Українська літературна газета. –1956. – Ч. 2(8), лютий.
19. Осьмачка Т. Академік С.О. Єфремов (Спогади) // Українські вісті. – 1946. – Ч. 42 (25 жовтня).
20. Полетика Ю. [Рец.] // Русский Современник. – 1924. – № 4. – С. 250.
21. Савченко Я. Т.Осьмачка [Рец.] // Життя й революція. – 1926. – № 2-3. – С. 131–132.
22. Слабошпицький М. Тодось Осьмачка. Літературний профіль. Никифор Дровняк із Криниці. Роман-колаж (фрагменти). – К.: Рада, 1995. – 142 с.
23. Т.М. [Рец.] // Пролетарська правда. – 1926.
24. Тичина П. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. 11. – 552
25. Чапля В. [Рец.] // Критика. – 1929. – № 5.– С. 213–214.
26. Шерех Ю. Незустрічаний друг („Китиці часу” – Осьмаччина лірика) // Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Твори: У 3 т. Література. Мистецтво. Ідеологія. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 270-277.
27. Якубовський Ф. Київські українські поети // Глобус. – 1927. – № 8. – С. 122-124.

Барчан Валентина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ.